

7. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 368.914 (477)

Шепель І.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Херсонський державний аграрний університет

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто систему пенсійного забезпечення в Україні та рахунки, призначені для їх обліку. Узагальнено основні законодавчі акти, які необхідні для створення недержавних пенсійних фондів. Визначено етапи розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні. Висвітлено переваги та недоліки як загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, так і недержавних пенсійних фондів. Запропоновано вести окремий субрахунок за платежами до недержавного пенсійного забезпечення та єдиним внеском.

Ключові слова: соціальне страхування, солідарна система, накопичувальна система, пенсійна система, недержавні пенсійні фонди, агрострахування.

Вступ. У соціальному плані страхування дає змогу захистити особисті інтереси фізичних та юридичних осіб і забезпечити соціальну й політичну стабільність у суспільстві. Проте демографічна ситуація, щодо якої спеціалісти роблять невтішні прогнози, змушує замислитися над тим, чи справді держава спроможна забезпечити належний рівень життя своїм майбутнім пенсіонерам. Зміна вікової структури населення, зокрема його старіння, та економічна нестабільність країни можуть призвести до того, що за 15–20 років на кожного працюючого громадянина припадатиме два пенсіонери. Втім, у Європі спостерігаються такі ж тенденції, але громадяни країн ЄС уже давно роблять пенсійні накопичення самостійно, частково перекладаючи тягар відповідальності за гідний рівень матеріального забезпечення людей похилого віку з держави на самих громадян та ринкові інститути, насамперед фінансові.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженню проблем удосконалення системи пенсійного забезпечення, обліку розрахунків із недержавними пенсійними фондами присвячено багато праць вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких: Є. Івашин, Ф. Бутинець, П. Саблук, Є. Максимчук, В. Новіков, М. Огійчук, В. Сопко, В. Лінник, В. Коцупатрий, Л. Паненко, В. Плаксієнко, М. Пушкар та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні системи пенсійного забезпечення в Україні та порівнянні її з міжнародним досвідом, а також висвітленні основних переваг та недоліків недержавних пенсійних фондів (НПФ) як елемента третього рівня нової пенсійної системи.

Викладення основного матеріалу. Страхування є системою особливих грошових відносин, що посідають проміжну ланку між фінансовими і кредитними

відносинами, а тому йому об'єктивно належить особлива роль в інфраструктурі ринку. Україна зробила перші кроки з практичної реалізації пенсійної реформи, а саме ухвалення законів «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Кінцевою метою цього державного проекту є підвищення загального рівня соціального захисту населення завдяки диверсифікації джерел, форм та суб'єктів пенсійного забезпечення. Вона передбачає переорієнтацію нинішньої системи пенсійного забезпечення до запровадження трирівневої пенсійної системи: перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та третій рівень – недержавне пенсійне забезпечення (рис. 1).

На обліку в Пенсійному фонді України станом на 1 січня 2018 р. перебувало 11 711,3 тис. пенсіонерів, що на 244,9 тис. осіб менше порівняно з 1 січня 2017 р. Із загальної чисельності пенсіонерів 7 345,5 тис. жінок (62,7%) та 4 365,8 тис. чоловіків (37,3%). За видами призначених пенсій чисельність пенсіонерів розподілилася так: за віком – 8 915,6 тис. осіб; за інвалідністю – 1 399,4 тис. осіб; у разі втрати годувальника – 658,1 тис. осіб; за вислугу років – 646,0 тис. осіб; соціальні пенсії – 89,1 тис. осіб; довічне грошове утримання суддям у відставці – 3,1 тис. осіб [1].

Формування коштів у солідарній системі державного пенсійного страхування здійснюється шляхом перерахування певних сум роботодавцями та теперішніми працівниками підприємств, організацій та установ до державного Пенсійного фонду. Оскільки

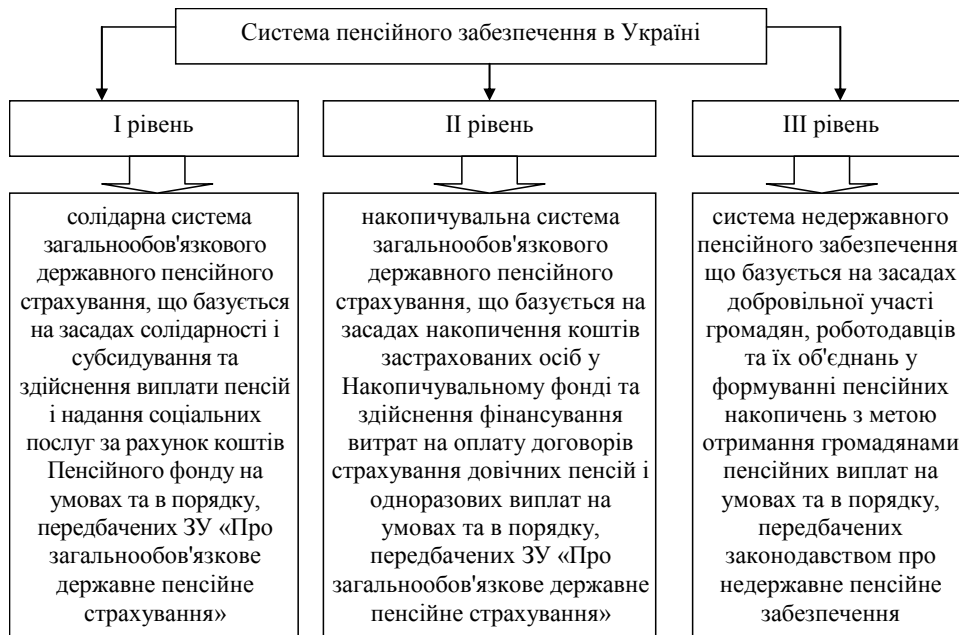

Рис. 1. Система пенсійного забезпечення в Україні

ці суми майже одразу використовуються Пенсійним фондом для виплати пенсії теперішнім пенсіонерам, то ні про яке накопичення, а тим більше примноження суми цих коштів, йтися не може. Як свідчить практика, суми, що надходять до державного Пенсійного фонду, становлять менше ніж 35,0% фонду оплати праці працівників. Логічно, що і розмір майбутньої пенсії за солідарною системою не перевищить 35,0% заробітної плати працівників. Тому солідарна система не є перспективним напрямом розвитку пенсійної системи, але на сучасному етапі розвитку економіки наявність такої системи є об'єктивною необхідністю через потребу в соціальному забезпеченні теперішніх пенсіонерів, і те із застосуванням державної підтримки.

Наступні два рівня пенсійної системи являють собою систему накопичувального пенсійного забезпечення. У рамках першого рівня застрахована особа в разі досягнення пенсійного віку має право на отримання довічної пенсії або одноразової виплати за рахунок коштів Накопичувального фонду, облікованих на її накопичувальному пенсійному рахунку. Кошти Накопичувального фонду використовуються на: інвестування з метою отримання доходу на користь застрахованих осіб; оплату договорів страхування довічних пенсій або здійснення одноразових виплат; оплату послуг компаній з управління пенсійними активами Накопичувального фонду; оплату послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду, пов'язаних з адміністративним управлінням Накопичувальним фондом; оплату послуг радника (радників) з інвестиційних питань; оплату послуг зберігання коштів; оплату послуг із проведення планової аудиторської перевірки.

Переваги накопичувальної частини загальнообов'язкового державного пенсійного страхування безперечні, але зараз ця частина практично не діє. Цьому

передусім перешкоджає відсутність спеціального закону, згідно з яким здійснювалося б перерахування коштів до Накопичувального фонду. Згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [2], прийняття закону про спрямування частини страхових внесків до Накопичувального фонду здійснюється лише за умови економічного зростання країни протягом двох останніх років, а саме якщо в кожному з них валовий внутрішній продукт зростає не менше ніж на 2,0% порівняно з попереднім роком.

До запровадження системи державного накопичувального пенсійного страхування в Україні треба провести ще дуже велику роботу. Дещо інакшою є ситуація з третім рівнем пенсійного забезпечення, згідно з яким недержавне пенсійне забезпечення можуть здійснювати пенсійні фонди через укладення пенсійних контрактів; страхові організації – через укладання договорів страхування довічної пенсії, пенсії на визначений термін, страхування ризику виплати пенсії за інвалідністю і виплати в разі смерті учасника фонду; банківські установи – через укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків.

У багатьох розвинених країнах пенсійне забезпечення громадян здійснюється саме приватними пенсійними фондами, наприклад пенсійними фондами підприємств. Зацікавленість підприємств у розвитку приватного страхування пояснюється тим, що продумана пенсійна програма може сприяти зменшенню плинності найбільш кваліфікованих кадрів. Окрім того, підприємство, яке робить внески на страхування пенсії своїх працівників, має пільги щодо сплати податків. Приватні пенсійні фонди мають значні кошти, які вони інвестують в акції, облігації, нерухомість і за рахунок цих вкладів поповнюють внески своїх вкладників. Саме внески вкладників, а не власний прибуток, як,

наприклад, страхові компанії, що ставлять перед собою мету отримання як можна більшого прибутку шляхом надання соціальних послуг з пенсійного страхування. Недержавний пенсійний фонд, згідно із Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», – це юридична особа, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду. В Україні створюються такі види недержавних пенсійних фондів: відкриті пенсійні фонди; корпоративні пенсійні (рис. 2).

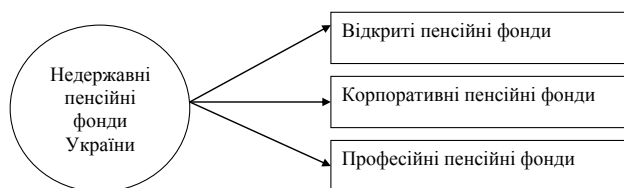

Рис. 2. Складники НПФ України

Напрями використання пенсійних активів наведено в табл. 1.

Засновником відкритого пенсійного фонду можуть бути будь-які одна чи декілька юридичних осіб з урахуванням деяких обмежень, установлених Законом. Засновником (засновниками) професійного пенсійного фонду можуть бути об'єднання юридичних осіб – роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки (об'єднання професійних спілок), або фізичні особи, пов'язані за родом професійної діяльності (занять). На початок 2018 р. в Україні було зареєстровано 64 недержавних пенсійних фонди [3].

Недержавні пенсійні фонди (НПФ) є елементами третього рівня нової пенсійної системи, вони забезпечують отримання людьми додаткових пенсійних виплат. Недержавні пенсійні фонди є новими фінансовими інститутами для переважної більшості населення. Однак у світі вони є одними з найбільш популярних засобів здійснення заощаджень, у тому числі на старість, на протипагу банківським депозитам та іноземній валюті. НПФ – це, по суті, об'єднання коштів, що надходять до нього на користь майбутніх одержувачів пенсійних виплат – учасників такого фонду.

Щеодавно було презентовано рейтинг відкритості недержавних пенсійних фондів (НПФ), який склали в Комітеті фінансового ринку і питань соціальної відповідальності бізнесу при Торгово-промисловій палаті України. Виявилось, що тільки вісім недержавних пенсійних фондів повністю розкривають інформацію про свою діяльність. Інформація про інші фонди в Інтернеті є тільки частково, а дані про шість фондів і зовсім не вдалося знайти в мережі.

Як вибрати надійний НПФ і на що варто звернути увагу в першу чергу?

1. Основну увагу потрібно приділити компанії з управління активами, яка управляє активами НПФ.

2. Компанії з управління активами, своєю чергою, вибирає банк-зберігач, який повинен бути надійним. На фінансовий рейтинг банку також треба звертати увагу.

3. За можливості на сайті НПФ або обслуговуючих організацій ознайомитися з інвестиційним портфелем, особливо звернувши увагу на те, наскільки він відкритий, деталізований. Важливо повне розуміння, скільки й у які активи інвестує НПФ, а точніше компанії з управління активами.

4. Звернути увагу на позиції НПФ у рейтингу відкритості НПФ, уважно прочитати і «погуглити» інформацію про членів ради НПФ.

Як відзначалося вище, недержавний пенсійний фонд – це неприбуткова організація, тож основною функцією недержавного пенсійного фонду є соціальна функція, тобто збільшення за рахунок інвестицій внесків учасників фонду та виплата учасникам пенсії в установленій період (за Законом № 1057-IV недержавні пенсійні фонди можуть здійснювати лише строкові пенсійні виплати. Виплату ж довічної пенсії можуть здійснювати тільки страхові організації, що займаються страхуванням життя) [4].

Таблиця 1

Обмеження щодо напрямів інвестування пенсійних активів

№	Вид пенсійного активу	Обмеження в інвестуванні пенсійних активів
1	Банківські депозити та ощадні сертифікати	40,0%
2	Корпоративні цінні папери одного емітента	5,0%
3	Державні цінні папери (дохід гарантовано Кабінетом Міністрів України)	50,0%
4	Державні цінні папери (дохід гарантовано Радою Міністрів Автономної Республіки Крим) та облігації місцевих позик	20,0%
5	Корпоративні облігації	40,0%
6	Акції	40,0%
7	Іноземні корпоративні цінні папери	20,0%
8	Іпотечні цінні папери	40,0%
9	Нерухомість	10,0%
10	Банківські метали	10,0%
11	Інші активи	5,0%

Тож недержавний пенсійний фонд передусім представляє інтереси своїх учасників. Але в ринковій економіці найбільшим стимулом є отримання власного прибутку, тому, на нашу думку, більш ефективними в плані інвестування акумульованих коштів будуть саме страхові компанії, які керуватимуться в першу чергу власними мотивами. Крім того, купівля страхового полісу страхової компанії має певні переваги, оскільки страхова компанія виконує всі функції, притаманні пенсійним фондам, і водночас забезпечує страховий захист страхувальника в період дії договору.

Відповідальність страхової компанії за договорами страхування додаткової пенсії може бути розширена за домовленістю сторін (наприклад, виплата страхової суми в разі смерті застрахованого чи компенсація витрат на лікування у разі настання нещасного випадку). Перелік видів інвестування резервів зі страхування життя, що створюються страховими компаніями, є більш широким і встановлюється Законом України «Про страхування» (до напрямів використання коштів належать навіть інвестиції в економіку країни, кредити страхувальникам під заставу накопиченої суми). Основним недоліком страхування додаткової пенсії в страховій організації є те, що цей вид страхування є одним із найдорожчих видів особистого страхування, а тому більша частина населення України не має можливості користуватися ним.

Інші учасники недержавної пенсійної системи – банківські установи – мають нормативні обмеження щодо заснування та ведення пенсійних рахунків. Так, Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» містить норму, згідно з якою банківські установи можуть відкривати банківські депозитні вклади лише в розмірі фонду гарантування вкладів фізичних осіб. У такій ситуації банкам не вигідно розвивати напрям пенсійного страхування.

Що стосується розвитку системи недержавних пенсійних фондів у сільському господарстві, то тут, на нашу думку, найбільш ефективним було б створення пенсійних фондів професійного типу, тобто відбір засновників саме серед сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, самозайнятого сільського населення (в особистих господарствах) та інших суб'єктів діяльності в сільському господарстві. Основним напрямом інвестиційної діяльності таких пенсійних фондів необхідно встановити інвестування саме в об'єкти сільського господарства. На рахунках пенсійних фондів кошти будуть використані саме на розвиток сільськогосподарського виробництва, а це за нинішньої недостатності інвестиційних ресурсів у цій галузі також вагомий аргумент.

Зрозуміло, що на даному етапі розвитку сільського господарства застосувати таку систему практично неможливо. Цьому перешкоджає ціла низка негативних чинників, серед яких найбільш важливими є:

1) ризикованість сільського господарства з погляду вкладання інвестицій;

2) недовіра громадян до будь-яких страхових організацій, у тому числі й до створюваних пенсійних фондів;

3) недостатня розвиненість фінансових інструментів в Україні загалом і в сільському господарстві зокрема;

4) скрутне становище сільськогосподарських підприємств і неможливість через це сплачувати страхові внески в необхідному обсязі.

Зваживши на це, можна констатувати, що без державної підтримки створити ефективну систему недержавного пенсійного страхування в сільському господарстві неможливо. Тому органи державної влади повинні переглянути діючу систему підтримки сільського господарства і одним із напрямів такої підтримки встановити стимулювання розвитку недержавних пенсійних фондів, обслуговуючих аграрний комплекс (аграрних пенсійних фондів).

Так, наприклад, треба розробити систему фінансування заходів щодо субсидування сільського господарства через систему недержавних пенсійних фондів. Тобто разом із прямим наданням коштів сільськогосподарським підприємствам необхідно здійснювати державні внески в систему пенсійного забезпечення. Це, в першу чергу, створить базу для додаткової пенсії сільському населенню, а по-друге, створить ресурсну базу для інвестування в сільське господарство. Аграрний пенсійний фонд, що керується досвідченим адміністратором, буде здійснювати інвестиції в найбільш привабливі об'єкти агропромислового виробництва. Саме інвестувати, а не надавати допомогу, тобто інвестовані кошти обов'язково повинні бути повернені до фонду, причому з певною сумою інвестиційного доходу, що дасть змогу здійснювати подальше інвестування та накопичувати внески учасників фонду.

Проблемні питання, які ускладнюють розвиток ринку аграрного страхування, нами узагальнено та наведено на рис. 3.

Подальший розвиток системи аграрних пенсійних фондів у сільському господарстві дасть змогу залучити ці фонди до земельних відносин. Було б доцільно дозволити недержавним пенсійним фондам вкладати кошти в земельні ділянки (як це дозволено з нерухомістю). Доходи від використання таких земель сільськогосподарського призначення також додавалися б до інвестиційного доходу і формували б кошти для подальшого інвестування та виплати достойних пенсій сільському населенню. Для поживлення страхового ринку Мінагрополітики прийнято Верховною Радою Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України».

Основні положення передбачають, що:

– страхування ризиків загибелі (втрати) сільськогосподарської продукції (її частини) та капітальних активів проводиться товаровиробником сільськогосподарської продукції в добровільній формі та здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком;

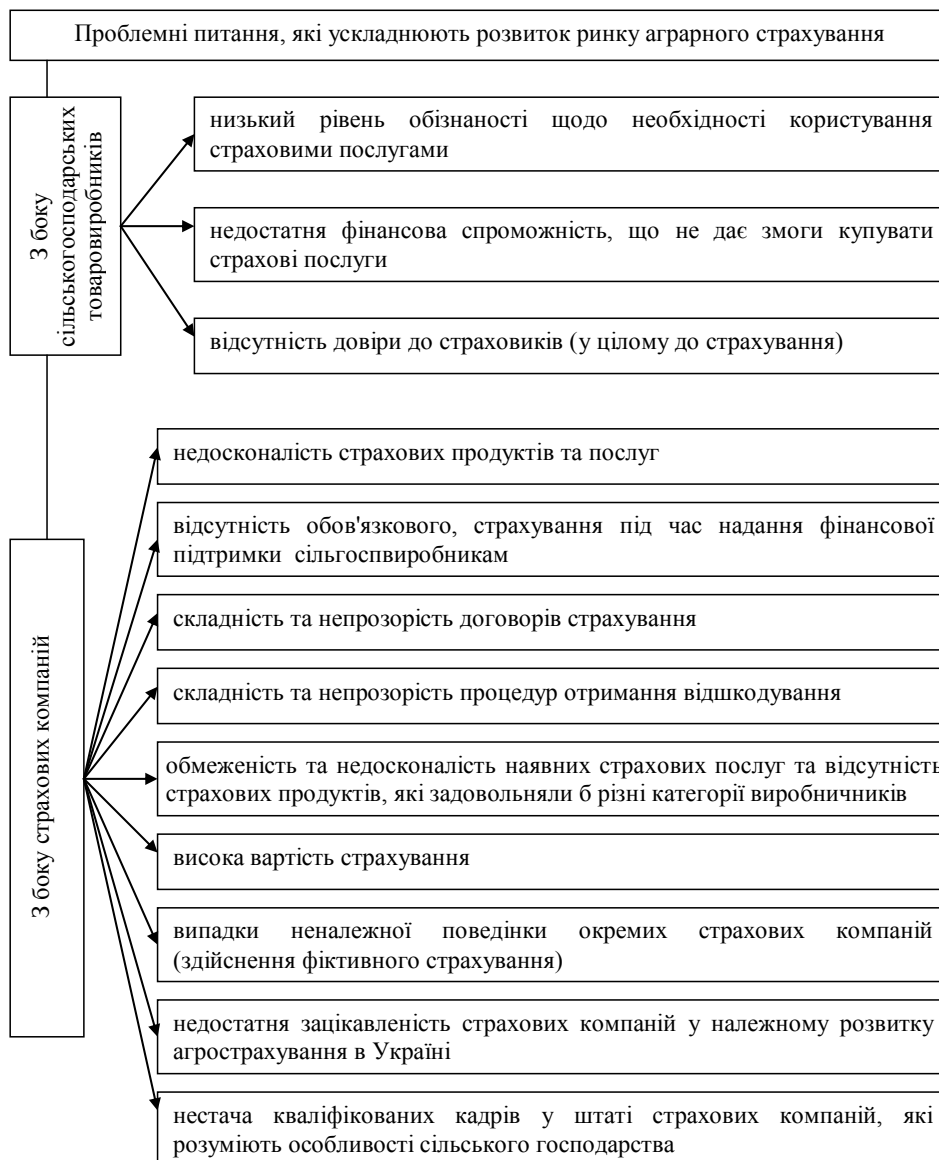

Рис. 3. Проблемні питання, які ускладнюють розвиток ринку аграрного страхування

– комплексне страхування – страхування у разі знищення або пошкодження об'єкта внаслідок певного переліку (комплексу) несприятливих подій, а не всіх передбачених ризиків;

– види добровільного страхування, на які видається ліцензія, визначаються згідно з прийнятими страховиком правилами (умовами) страхування, зареєстрованими уповноваженим органом;

– замінено найменування Фонду аграрних страхових субсидій на Державне агентство управління сільськогосподарськими ризиками.

Головною відмінністю державного пенсійного забезпечення від недержавного полягає у тому, що платежі до недержавного пенсійного забезпечення єдиним внеском не обкладаються. Згідно з Інструкцією № 291 [5] про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку, для відображення зобов'язань зі сплати пенсійних внесків до НПФ окремого субра-

хунку не передбачено. На нашу думку, їх потрібно показувати на субрахунку 685 «Розрахунки з іншими кредиторами».

Висновки. Недержавний пенсійний фонд першодіє представляє інтереси своїх учасників. Але в ринковій економіці найбільшим стимулом є отримання власного прибутку, тому, на нашу думку, більш ефективними в плані інвестування акумульованих коштів будуть саме страхові компанії, які керуватимуться в першу чергу власними мотивами. Крім того, купівля страхового полісу страхової компанії має певні переваги, оскільки страхова компанія виконує всі функції, притаманні пенсійним фондам, і водночас забезпечує страховий захист страхувальника в період дії договору. Відповідальність страхової компанії за договорами страхування додаткової пенсії може бути розширена за домовленістю сторін (наприклад, виплата страхової суми в разі смерті застрахованого чи ком-

пенсація витрат на лікування у разі настання нещасного випадку).

Перелік видів інвестування резервів зі страхування життя, що створюються страховими компаніями, є більш широким і встановлюється Законом України «Про страхування» (до напрямів використання коштів належать навіть інвестиції в економіку країни, кредити страхувальникам під заставу нако-

пиченої суми). Основним недоліком страхування додаткової пенсії в страховій організації є те, що цей вид страхування є одним із найдорожчих видів особистого страхування, а тому більша частина населення України не має можливості користуватися ним. Слід зазначити, що вибір, зроблений більшістю людей, буде впливати на хід та успішність пенсійної реформи в країні.

Список літератури:

1. В Україні зменшилася кількість пенсіонерів. URL: <http://ukrreporter.com.ua/business/v-ukrayini-zmenshylyasyakilkist-pensioneriv.html>.
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Эксперты рассказали, как выбрать надежный негосударственный пенсионный фонд. URL: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/eksperty-rasskazali-kak-vybrat-nadezhnyu-negosudarstvennyu-pensionnyu-fond-1165049.html>.
4. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» № 1057-IV від 15.12.2005. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.
5. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій від 30.11.1999 № 291. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УКРАИНЕ

Рассмотрена система пенсионного обеспечения в Украине и счета, предназначенные для их учета. Обобщены основные законодательные акты, необходимые для создания негосударственных пенсионных фондов. Определены этапы развития негосударственных пенсионных фондов в Украине. Освещены преимущества и недостатки как общеобязательного государственного пенсионного страхования, так и негосударственных пенсионных фондов. Предложено ввести отдельный субсчет по платежам в негосударственное пенсионное обеспечение и единому вкладу.

Ключевые слова: *социальное страхование, солидарная система, накопительная система, пенсионная система, негосударственные пенсионные фонды, агрострахование.*

PENSION SYSTEM DEVELOPMENT IN UKRAINE

The pension system in Ukraine and its accounts are considered. Key legislative instruments necessary for creating non-state pension funds are generalized. Development stages of non-state pension funds in Ukraine are established. Advantages and disadvantages of both state compulsory pension insurance and non-state pension funds are highlighted. It is proposed to introduce a special subaccount for payments to non-state pension provision and unified social tax.

Key words: *social insurance, pay-as-you-go pension system, defined contribution pension system, pension system, non-state pension funds, agricultural insurance.*